

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1943/1944"

Макаренко Наталія Костянтинівна,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-7354-5122

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УРСР ІЗ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У 1943–1944 РР.

Досліджуються основні напрями діяльності органів міліції в Україні із протидії злочинності в один із періодів німецько-радянської війни, коли продовжилось та завершилося звільнення республіки від німецько-нацистської окупації (1943–1944 рр.). Висвітлено основні причини та чинники, що впливали на криміногенну ситуацію в цей період. Головна увага в роботі міліції в цей час приділялася протидії бандитизму і дезертирству, виявленню ухильників від мобілізації, боротьбі з мародерами, грабіжниками, крадіями та іншими кримінальними злочинцями, виявленню та притягненню до кримінальної відповідальності спекулянтів та розкрадачів державної власності.

Ключові слова: Україна, історія держави та права, Друга світова війна, 1943–1944 роки, міліція, протидія злочинності.

Одним із найголовніших аспектів діяльності міліції в добу німецько-радянської війни залишалася протидія кримінальній злочинності. За останні роки в Україні була підготовлена низка дослідницьких робіт, де висвітлювалися різні аспекти діяльності міліції УРСР у період німецько-радянської війни. Це дисертації Д.Б. Лабоженка (2016 р.) [1], С.А. Саблука (2017 р.) [2], Д.Ю. Соловєва (2017 р.) [3], В.Т. Окіпнюка (2020 р.) [4], О.В. Пристайко (2021 р.) [5]. Проте всі ці роботи присвячені розгляду більш тривалого історичного періоду або діяльності міліції в складі НКВС, тому деякі важливі аспекти цієї проблематики в них розглядаються фрагментарно. Отже, вказана тема не знайшла ще свого повного висвітлення в історіографії. При її дослідженні авторка спиралася на джерела, віднайдені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Метою роботи було висвітлення основних напрямів діяльності міліції щодо протидії злочинності в період, коли продовжувалося та завершувалося звільнення України від німецько-нацистської окупації. Слід відзначити, що деякі важливі аспекти цієї діяльності схожі з тими, в яких діє поліція республіки і сьогодні, в дні важких випробувань російської агресії проти нашої держави.

Криміногенна ситуація, в якій опинилася Україна в дні німецько-радянської війни, суттєво змінила та ускладнила діяльність міліції щодо попередження злочинів, їхнього розслідування та розшуку злочинців. Війна породила низку небезпечних злочинів, які у мирний час не вчинялися: мародерство, поширення хибних

провокаційних і панічних чуток, порушення правил світломаскування, військового та трудове дезертирство в масовому масштабі та низка інших. Війна викликала також величезну хвилю біженців з районів, де розгорталися бойові дії, у глибокий тил, а потім їхнє повернення на визволену територію, переміщення із Заходу на Схід країни тисяч підприємств та організацій з мільйонами людей. Налюти німецької авіації у прифронтових районах та пов'язане з цим обов'язкове затемнення міст і населених пунктів створювали сприятливі умови для скоєння злочинів.

Розвитку злочинності дуже сприяла доступність зброї. У великій кількості вона залишалася на полях битв, на складах озброєнь і боєприпасів при відступі радянських військ, а згодом і німецьких, прибувала з евакуйованими та реєвакуйованими і з неорганізованим потоком біженців. Якщо у мирний час міліція вилучала десятки та сотні одиниць вогнепальної зброї, то тепер рахунок пішов на тисячі. На озброєнні кримінальних угруповань була не тільки легка стрілецька зброя, а й автомати, кулемети та гранати. Тільки за 1942–1943 рр. у населення було вилучено майже 110 тисяч одиниць вогнепальної зброї.

Війна змінила характер злочинності: побільшало найбільш небезпечних злочинів; виникли нові види злочинності; змінилося “обличчя” злочинця та методи скоєння злочинів. Особливу небезпеку становили особи, які дезертирували з Червоної армії та з військового виробництва. Значна кількість злочинів вчинялася кримінальними елементами, що звільнилися з в'язниць і таборів та осідали в містах. Частина цих осіб після звільнення передавалася до військкоматів для відправлення на фронт, інші, в основному неповнолітні та особи, не придатні до військової служби, нерідко знову ставали на злочинний шлях. До тих, що звільнилися з таборів і в'язниць, потрапляли і небезпечні кримінальні елементи, які, користуючись хаосом, плутаниною і безконтрольністю на збірно-пересильних пунктах, тікали, зв'язувалися з місцевими карними злочинцями, втягували в злочинну діяльність схильних до цього осіб, вчиняли нові злочини.

Специфіка періоду війни виявилася також у переміщенні багатьох форм девіантної поведінки в область кримінальної сфери. Те, що в мирний час підлягало неформальному контролю, насамперед громадському засудженню, а також адміністративному стягненню, ставало кримінальним: порушення трудової дисципліни, поширення хибних чуток тощо. Коло осіб, які підпадали під санкції держави, значно розширилося, при цьому порушниками оголошувалися не лише окремі особи, а й цілі групи людей, що об'єднувалися за якоюсь ознакою. Зокрема, особливу та практично неминучу підозру викликали ті, хто був у полоні або тимчасово проживав на окупованій території. Стосовно надзвичайних умов війни істотною була та обставина, що велика кількість населення під час евакуації змінила свій соціальний статус на нижчий, змушена була сконцентрувати свої інтереси на прагненні до виживання та задоволенні первинних матеріальних потреб. Це не могло не призвести до посилення деформування норм міжособистісного спілкування та виражалось у цинізмі, хамстві, хуліганстві, крадіжці тощо. Крім того, слід враховувати й такий політико-психологічний момент: злочинність у воєнний період сприймалася як навмисне послаблення обороноздатності держави та пособництво ворогові.

У зв'язку з функціонуванням карткової системи та її важливістю для життя громадян, чільне місце у роботі міліції займала боротьба зі спекуляцією та злочинами, що були пов'язані з обігом продуктових карток. На визволеній території України активізували свою діяльність шахраї та аферисти. Широкий розмах ці види злочинів набули у сфері торгівлі, громадського харчування, матеріально-побутового забезпечення населення. Головними предметами посягань були не гроші, а продовольчі та промтоварні картки. Ці злочини вчинялися у типографіях, карткових та контрольно-облікових конторах, торговельних організаціях, органах, що відали картками та їхнею видачею на підприємствах, в установах та домоуправліннях.

З одного боку, цей вид злочинів був для міліції не новим, і вона знала, як з ним боротися. З іншого, – після визволення України поширилися злочини з продовольчими та промтоварними картками навіть там, де вони були невідомі в перший період війни.

Розкраданню продовольчих і промтоварних карток сприяла, по-перше, погана організація обліку, зберігання та контролю за видачею карток як у типографіях, так і в карткових бюро. Тільки по Харківському типографському пункту за перше півріччя 1945 року було виявлено нестачу 3282 карток [6, с. 26]. З метою посилення боротьби з цим видом злочинів Пленум Верховного Суду СРСР постановою від 26 червня 1942 року надав пропозицію щодо кваліфікування злочинів, пов'язаних з обігом карток, за статтями Кримінального кодексу, які передбачали відповідний вид злочину (наприклад, крадіжка) [7, с. 37], додатково такі дії мали кваліфікуватися як шахрайство (ст. 180 КК УСРР) [8].

У зв'язку з цим ЦК КП(б)У та РНК УРСР прийняли спеціальну постанову “Про недоліки у виготовленні, зберіганні та видачі продовольчих і промтоварних карток” [6, с. 27]. У ній вказувалося на необхідність швидкого усунення недоліків, які мали місце в діяльності карткових бюро, і особливо в типографіях.

Керуючись цими постановами, міліція організувала протидію злочинцям, які намагалися використати в корисливих цілях важкі умови війни. Ця боротьба здійснювалася таким чином: за типографіями та картковими бюро закріплювалися оперативні працівники, які агентурним шляхом, а також за допомогою громадськості виявляли розкрадачів; встановлювалося чергування оперативних працівників міліції при виготовленні карток; проводився інструктаж осіб, відповідальних за зберігання промтоварних і продовольчих карток. Боротьба велася і з різного роду шахраями, які займалися підркобою документів. Співробітники міліції виявили низку осіб, що скоювали злочини, пов'язані з обігом карток. Так, співробітники міліції Дніпропетровська заарештували художника-гравера Гаріна. У нього було вилучено 9 печаток, 4 штампи військових об'єднань і шпиталів [9, с. 167].

Одним із видів кримінальних злочинів були крадіжки, найбільш поширеними – квартирні. 24 вересня 1943 року оперуповноважений карного розшуку Харківського відділення міліції лейтенант В.І. Кулиненко, перебуваючи в селі Велика Данилівка, затримав злочинців, які вчинили пограбування квартири та згвалтували господарку. Оперуповноваженим карного розшуку лейтенантом міліції Судариковим (Сталінська область) було викрито бандитське угруповання в кількості

12 осіб, яке з жовтня 1943 року до лютого 1944 року вчинило 4 вбивства, а також 9 грабежів на суму 95 680 рублів [10, арк. 33]. Як профілактичні заходи з попередження крадіжок через дільничних уповноважених систематично перевірялася та інструктувалася охорона баз, складів, магазинів та інших сховищ. Періодично проводилися масові операції з вилучення кримінально-злочинного та бродячого елементу. Упродовж грудня 1943 року працівники десятого відділення міліції міста Харкова щоденно затримували від 100 до 200 поранених солдатів, які, перебуваючи на лікуванні у шпиталі, вчиняли крадіжки через відсутність продовольства [1, с. 153]. У кінці 1944 року інструктори-кінологи Сталінської області 381 раз виїжджали на місця злочину. У 170 випадках ними було розкрито 85 різних злочинів, у т.ч. одне вбивство, виявлено та вилучено викраденого майна на 98 тисяч рублів [11, арк. 27].

А ось рядки з інформації наркома внутрішніх справ УРСР В.С. Рясного від 25 листопада 1943 р. У ній повідомляється, що в останніх числах жовтня і на початку листопада 1943 року, безпосередньо перед звільненням від німецьких окупантів м. Києва, в останньому було скоєно багато звірячих убивств і пограбувань мирних громадян. Після зайняття Києва Червоною армією, відділом ББ Київського УНКВС на території Печерського району було розкрито та заарештовано бандгрупу, причетну до зазначених пограбувань і вбивств громадян. Заарештовані були такі бандити: 1. Пухівський Віктор Пилипович, 1922 року народження; 2. Мілецький Петро Леонтійович, 1916 року народження; 3. Ізерський Петро Іванович, 1915 року народження. Усі ці особи дезертирували з Червоної армії під час відступу останньої з Київської області у 1941 році. Свідченнями свідків та визнаннями самих заарештованих встановлено, що останніми скоєно такі злочини: 31 жовтня 1943 року в м. Києві на вулиці Захаровській у будинку № 27 ними, за участю двох німців із частини “СС”, скоєно пограбування квартири громадянина Д.В.Савченка, 74 років. Злочинці розкопали яму, в якій було заховано речі громадянина Савченка, забрали їх, а Савченка живим закопали у тій самій ямі. Проведеною розкопкою ями та медичною експертизою зазначений факт підтвердився. 1-го листопада 1943 року, за участю тих самих німців, у м. Києві на вул. Захаровській № 19 ними було вбито А.І. Артем’єва та його дружину К.Ф. Артем’єву, після чого з квартири останніх грабіжниками взято цінні речі та гроші. 1 листопада того ж року цими ж злочинцями було скоєно пограбування та вбивство громадянина О.І. Нещадименка, який проживав у м. Києві на вул.Воздвиженській № 22 [12, арк. 205–207].

Для протидії злочинності на ринках міст, з метою їхнього постійного оперативного обслуговування, створювалися спеціальні оперативні групи (комендатури міліції). Згідно з таємним наказом начальника УНКВС у Полтавській області підполковника міліції Неізмайлова від 26 листопада 1943 р., така оперативна група була створена з метою постійного оперативного обслуговування Центрального ринку м. Полтави – “Новий базар”. До неї увійшли: ст. оперуповноважений ВКР – ст. лейтенант міліції Колемасов, ст. оперуповноважений ВБРСВ – лейтенант міліції Кравцов, дільничний уповноважений 1-го МВМ та 3 міліціонери. Начальнику 1-го МВМ ст. лейтенанту міліції Лук’янчикову за домовленістю з ринковим комітетом було доручено підібрати та обладнати приміщення для роботи

оперативної групи (комендатури міліції) на території Центрального ринку [13, с. 336].

Для посилення протидії злочинності в столиці України – місті Києві 27 квітня 1944 р. у прокуратурі УРСР проведена нарада під головуванням прокурора УРСР Р.А. Руденка. Було заслухано доповідь начальника обласного управління міліції В.М. Комарова про події у м. Києві. Він доповів, що органи міліції міста, з перших днів його звільнення від німецьких загарбників і близько 1 січня 1944 р., найбільше займалися питанням виявлення ворожих елементів – агентів, німецько-фашистських посібників та прихильників німецької влади і, таким чином, було недостатньо приділено увагу боротьбі зі злочинністю загального кримінального характеру. І лише з 1-го січня, відповідно до вказівки народного комісара внутрішніх справ В.С. Рясного, органи міліції розпочали боротьбу з кримінальною злочинністю у м. Києві. Рух злочинності за перший квартал та квітень 1944 року показує, що злочинність у місті за основними видами зростає. Якщо у січні мали 61 прояв, то: у лютому – 109, у березні – 105 і протягом 26 днів квітня – 86, тобто відбулося певне зниження.

Таблиця

Злочинність у м. Києві на початку 1944 р. [14, арк. 28].

Вид злочину	Січень	Лютий	Березень	Квітень (за 26 днів)
Грабежів	1	8	1	13
Самочинних обшу- ків	1	4	2	4
Вбивств побутових	2	4	–	2
Конокрадства	9	4	5	9
Крадіжок кваліфі- кованих, а саме зі зломом	34	81	69	19
Пограбувань про- стих, тобто без зло- му	13	7	28	39

Кількість заарештованих за цей період за скоєння різних злочинів у м. Києві становила 314 осіб. За грабежі за цей час було заарештовано: карних злочинців – 14, військовослужбовців – 15, дезертирів – 31, інших – 12. За крадіжки: карних злочинців – 57, військовослужбовців – 96, дезертирів – 28, інших – 61. Таким чином, у загальній кількості заарештованих за грабежі з 72 осіб було: карних злочинців – 15 %, військовослужбовців – 21 %, дезертирів – 44 %, інших – 16 %. Із загальної кількості заарештованих за крадіжки з 223 осіб було: кримінальніків – 23 %, дезертирів – 11 %, інших – 27 %.

За час з 1 січня до 26 квітня 1944 р. у місті було ліквідовано 37 грабiжницько-злочинських груп із кількістю учасників 185 осіб. Всі вони були заарештовані та передані до суду, а також заарештовано велику кількість злочинців – одинаків. Серед цих угруповань було 22 групи, що формувалися з дезертирів або за участю військовослужбовців. До найбільш характерних груп, ліквідованих міліцією, належали: група Ястребова – злочинська група з 3-х осіб військовослужбовців в/ч 234, грабiжницька група Глова з 3-х осіб військовослужбовців в/ч 61845. При арештах грабiжників було вилучено 2 пістолети. Група Лаптева-Орлова з карних злочинців

© Makarenko Nataliia, 2023

і військовослужбовців, грабіжницька група Сулова з 4-х осіб з в/ч 900, яка скоїла крадіжку корови із вбивством потерпілого Тимошенка. Група Пирогова з 4-х військовослужбовців військ МППО, викрита у скоєнні низки квартирних крадіжок. Група Пархоменка з 4-х дезертирів, викрита у скоєнні 3-х пограбувань. Учасник цієї групи Харлін перебував на лікуванні у шпиталі, звідки йшов та скоював злочини. Грабіжницька група Павлова у кількості 14 осіб, з них 10 військовослужбовців. Вони мали 4 види зброї, здійснили 6 озброєних пограбувань та 10 квартирних крадіжок, а також убили старшину РСЧА Штангея. Бандитсько-грабіжницька група Петровського і Петрова в кількості 16 осіб, з них дезертирів – 12 та інших кримінальників – 4, які мали 3 автомати, 4 пістолети. Вони здійснили 12 збройних пограбувань.

Доповідач зупинився і на тих заходах, які проводилися органами міліції з протидії кримінальній злочинності. За вказаний період міліція спільно з комендантом міста провели 24 операції з перевірки документів, що охоплювали усі райони міста. Ці масові заходи призвели до затримання і арешту: дезертирів Червоної армії – 131 особу, тих, що ухилилися від військової служби – 1072 особи, порушників правил військового обліку – 449 осіб, карних злочинців – 27 осіб, зрадників – 11 осіб.

В.М. Комаров відзначав і недоліки в боротьбі з кримінальною злочинністю та проведенні профілактичних заходів. Одним із основних він вважав те, що у місті була недостатня кількість міліцейських постів внаслідок некомплекту особового складу (було лише 75 зовнішніх постів, тобто близько п'ятої частини того, що повинно було бути). По-друге, недостатня кількість нічних патрулів (їх по місту було лише 37). Одним із недоліків було також те, що у деяких випадках органам міліції не надавали належного сприяння військові патрулі і навіть офіцерський склад під час затримання злочинців не надавав допомоги. У роботі відділу карного розшуку була низка своїх складнощів (передусім, не вистачало кваліфікованих кадрів; звідси – низький відсоток розкриття злочинів).

В.М. Комаров вважав, що для того, щоб рішуче покращити справу боротьби з кримінальною злочинністю по місту Києву та навести належний порядок, потрібно збільшити мережу зовнішніх постів міліції, збільшити патрульні групи. Враховуючи велику некомплектність особового складу, було здійснено перевантаження робочого часу особового складу та запроваджені контрольні-перевірочні пости по місту, а також патрулі. Починаючи з 20 квітня 1944 року, введено додатково 28 патрульно-перевірочних постів по місту, які по суті виконували роль комендантського нагляду, оскільки після 24 години перевіряли законність ходіння та їзди містом. Крім того, висилалося додатково 22 командирські патрулі. Цим самим була збільшена кількість зовнішньої охорони вночі по Києву. Одним із завдань було ширше залучення так званих підсобних органів до охорони міста. Це стосувалося двірників, а також населення, яке слід було залучити до охорони вулиць міста.

Прокурор м. Києва Крижанівський, який теж брав участь у нараді, доповнив, що розкриття злочинів по місту складає лише 55 %, що є дуже низьким показником, який треба покращувати.

Інший учасник наради, – начальник залізничної міліції Лукашин, характе-

ризуючи стан боротьби зі злочинністю на Південно-Західній залізниці, проінформував, що мають місце масові розкрадання вантажів з боку військовослужбовців і особливо тих контингентів, які вже вирушають на фронт. Мали місце такі випадки, що ці розкрадання відбувалися підкреслено відкрито. Люди робили це на очах міліції та військ НКВС, на очах обслуговуючого персоналу, щоб знову потрапити під суд і не бути відправленими на фронт. Такі випадки були зареєстровані дорогою. Міліція затримувала групи військовослужбовців по 18–20 осіб. За квартал було затримано за розкрадання вантажів близько 200 осіб лише військовослужбовців. Крім того, у порядку проведення масових операцій у пасажирських та товарних поїздах було затримано 500 дезертирів та понад 1000 тих, хто ухилявся від призову до армії. Що ж до таких проявів, як крадіжка речей, кишенькові крадіжки, то спостерігалось їх систематичне зростання. Ці крадіжки скоювалися кримінальними елементами, які прибували до Києва із тилкових областей, причому, як наголосив начальник залізничної міліції, не було зафіксовано випадків затримання з того контингенту населення, який залишався тут. Починаючи з листопада 1943 р. і до 1 квітня 1944 р., у зоні відповідальності міліції Південно-Західної залізниці було зареєстровано 5 убивств, і, головним чином, військовослужбовців, скоєних військовослужбовцями та дезертирами [14, арк. 23–50].

У перші місяці після звільнення Одеси місто накрила хвиля злочинності, бандитизму. Ночами повновладними господарями вулиць ставали грабіжники та вбивці. Через десять днів після звільнення, 20 квітня 1944 року, одесити з обуренням читали розклеєне у багатьох людних місцях цинічне оголошення: “Громадяни! Ваше ходіння містом – з 8-ї години ранку до 20-ї години вечора, а звечора до 8-ї години ранку – наше”. Оголошення підписала банда “Чорна кішка”. Це надзвичайно небезпечне бандитське угруповання почало проявляти себе з першого ж дня звільнення Одеси, тероризуючи городян нахабними пограбуваннями та кривавими вбивствами. Для захисту городян надсилалися військові патрулі, які, траплялося, застосовували бойову зброю. Бандити зазнали деяких втрат, що змусило їх змінити тактику: пограбування та вбивства вони стали здійснювати і вдень, причому непередбачувано, не дотримуючись якоїсь чіткої характерної лінії чи логіки. Міліція встановила особу ватажка банди, а згодом були затримані й усі її учасники [15, с. 76–83]. Начальником карного розшуку Одеського округу був тоді Михайло Федоров (1900–1983). За квітень – вересень 1944 р. він особисто розкрив 28 збройних грабежів, взяв участь у ліквідації 17 бандитських груп, розшукав понад 70 зловмисників [16].

Аналіз справ, розслідуваних органами міліції в 1943 р., показав, що 56 % розбоїв і грабежів було скоєно військовими та трудовими дезертирами; неповнолітніми злочинцями було скоєно до 30 % вбивств і розбоїв, до 5 % розбоїв і грабежів було скоєно інвалідами війни. Психологічне пояснення злочинності інвалідів слід шукати в навколишній соціальній обстановці. Опинившись після поранення в тилу і часто не маючи життєвого досвіду, окрім військового, вони відчували себе самотніми в незвичній для них тилевій обстановці. Інваліди не тільки зазнавали серйозних матеріальних поневірянь, але одночасно стикалися з людською байдужістю і нерозумінням, а тому, не вмючи і не намагаючись

знаходити компроміси в частих побутових конфліктах, вважали за краще вирішувати їх за своїм “фронтовим вмінням”.

Таку поведінку можна розцінювати не лише як стихійну форму соціального протесту в умовах наявного протиріччя між офіційною ідеологією і реальною дійсністю, але і як спробу висловити накопичену образу, привернути увагу до своїх проблем, як своєрідний психологічний захист у незвичних обставинах. Упродовж 1944 року в республіці спостерігалось стрімке зростання злочинності, передусім крадіжок, кількість убивств збільшилася на 20 %. У місті Сталіно злочинність збільшилася в 11 разів. У Дніпропетровській області до кінця 1944 року кількість грабежів збільшилася втричі, вбивств – удвічі, зареєстровані кримінальні злочини, скоєні тільки цивільними особами, досягли 1000, а військовослужбовцями – 800 [11, арк. 8].

Кількість розкритих випадків хуліганства у 1945 році, в порівнянні з попереднім, зроста майже у 1,7 рази.

У цих умовах 6 грудня 1944 року Управління міліції НКВС УРСР відправило на місце директиву щодо посилення боротьби з хуліганством та кримінальною злочинністю, якою зобов'язало начальників органів міліції мобілізувати весь особовий склад на рішучу боротьбу зі злочинністю [1, с. 154–155]. В усіх випадках учинення тяжких та небезпечних злочинів начальники міліції були зобов'язані особисто виїжджати на місце злочинів разом з оперативними працівниками, судово-медичними експертами, співробітниками науково-технічних відділень, а також провідниками службово-розшукових собак. Завдяки рішучим діям працівників міліції Сталінської області розкриття злочинів до кінця війни у середньому становило 72,4 %. При цьому було ліквідовано 73 грабіжницькі групи, заарештовано 339 учасників, 10 грабіжників-одинаків, 514 злочинських груп, у яких було заарештовано 1724 злочинці [1, с. 155].

Особливо велике значення приділялося боротьбі з розкраданням державної власності. Про це йшлося в постанові Державного комітету оборони від 22 січня 1942 року “Про посилення боротьби з розкраданням та розбазарюванням продовольчих та промислових товарів”, Указі Президії Верховної Ради СРСР від 23 червня 1942 року “Про відповідальність за розкрадання пального у МТС та радгоспах”, РНК СРСР від 8 січня 1944 року “Про матеріальну відповідальність осіб, винних у загибелі чи розкраданні худоби, яка належала колгоспам та радгоспам”, а також постанові РНК УРСР від 1 грудня 1944 року “Про посилення боротьби зі спекуляцією та розкраданням товарно-матеріальних цінностей” [10, арк. 18]. Виконуючи вимоги зазначених нормативних документів, міліція України вживала заходів, спрямованих на боротьбу з розкраданням соціалістичної власності. Працівниками ВБРСВ розкрито низку злочинів, за якими винні були притягнуті до кримінальної відповідальності. Особлива увага приділялася викриттю осіб, які в період окупації наживалися на грабунку населення. Про масштаби цих злочинів свідчать такі приклади. Співробітники карного розшуку 19 відділення міліції міста Харкова виявили, що громадянин Кононенко в період окупації займався скупкою золота і обмінював золоту валюту. Під час обшуку в нього було знайдено 250 рублів золотими монетами, 16 годинників іноземних марок. Міліція міста Харкова затримала групу осіб, у яких було вилучено: золота царської чеканки на

2425 рублів, різних виробів із золота 1299,9 гр., столового срібла 14190,8 гр. та інші коштовності [1, с. 156].

Архіви містять цікаві дані про злочини, пов'язані з розкраданням у промисловості, сільському господарстві та інших сферах виробництва. 21 серпня 1943 року в борошняній промисловості міста Ворошиловграда викрита група розкрадачів Млинкомбінату № 7. Серед них – директор Г.А. Журавльов, заступник директора Т.В. Вдовиченко та інші. Слідство встановило, що тільки за короткий строк ними було продано 13 тонн борошна, величезні обсяги крупи [17, арк. 11].

Аналогічні злочини були вчинені в Харківській області. У Юрїївському млині Вовчанського району група розкрадачів – директор Г.Н. Добринін та приймальник Г.П. Бондар – викрали 8097 кілограмів пшениці, 7154 кілограми жита, 16179 кілограмів відходів ячменю та крупи, 1081 кілограм пшеничних висівок [1, с. 156].

Боротьба з розкраданням державної власності здійснювалася в різних галузях промисловості. У Сталінській області співробітники ВБРСВ у результаті перевірки промислових підприємств, радгоспів, колгоспів, МТС, заготівельних контор, млинів, держторгівлі, споживкооперації порушили 1639 справ, за якими було притягнуто до відповідальності 2758 осіб. У них вилучено та передано в дохід держави 2251413 рублів, золота царської чеканки на 6650 рублів, золота побутового 2470 гр., продовольчих товарів на суму 343906 рублів та промислових товарів на суму 168 000 рублів [11, арк. 17].

Міліція також очищувала свої ряди від співробітників, які заради збагачення порушували встановлені правила та норми кримінально-процесуального кодексу. Зафіксовано факти присвоєння грошей при затриманні спекулянтів, крадіжок, хабарництва, зловживання службовим становищем. Так, 14 грудня 1943 року міліціонери Можинін та Макаров, охороняючи склад у місті Харкові, викрали бочку рослинної олії. 20 грудня 1943 року міліціонер 1-го відділення Харкова затримав небезпечного злочинця, а потім відпустив за хабар. Аналогічний злочин учинив міліціонер 6-го відділення міліції, який, патрулюючи на ринку, отримав хабар у розмірі 500 рублів від громадянина Лахна [1, с. 157].

При цьому до вчинення злочинів долучалися й деякі члени партизанських загонів, які систематично займалися збройними пограбуваннями. Таке явище було особливо поширеним на території Київської області наприкінці 1943 р. [18, арк. 11].

Загальний стан злочинності у роки війни характеризувався такою динамікою. У 1944 р., порівняно з 1943 р., у цілому по країні зростання злочинів продовжилося і становило 8,6 %. Збільшення відбулося за рахунок регіонів, звільнених від німецької окупації, у тому числі й областей УРСР.

Аналіз криміногенної ситуації в населених пунктах України показував, що порушення законності повсякденно відбувалися практично у всіх громадських місцях: у трамваях і тролейбусах, на базарах та ринках, де були поширені азартні ігри, спостерігалася велика кількість ворожок, п'яних, безпритульних і бездоглядних дітей тощо. У містах відбувалися грабежі, вбивства та роздягання. Скоювалася велика кількість квартирних і особливо кишенькових крадіжок. Багато в чому цьому сприяли відсутність вуличного освітлення, недостатня кількість зовнішніх

міліцейських постів, кінних та піших патрулів, груп самоохорони та сторожів. Через те, що під'їзди будинків, горища і ворота в домоволодіннях не замикалися і не освітлювалися, в них знаходили собі притулок злочинці та хулігани. Але міліція продовжувала протидіяти кримінальній злочинності і, незважаючи на суттєві складнощі, досягала у цій справі певних позитивних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лабоженко Д.Б.* Міліція радянської України в період війни 1941–1945 років: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 201 с.
2. *Саблук С.А.* Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр.: дис. ... д-ра юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 476 с.
3. *Соловей Д.Ю.* Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 237 с.
4. *Окіннюк В.Т.* Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук. Національна академія Служби безпеки України. Київ, 2020. 476 с.
5. *Пристайко О.В.* НКВС-МВС УРСР (1934–1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 272 с.
6. Міліція Радянської України на захисті народних здобутків, охороні громадського порядку і в боротьбі зі злочинністю в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.): навч. посіб. К.: Вид-во КВШ МВС СРСР, 1987. С. 26–27.
7. *Біленко С. В., Максименко М. П.* Етапи розвитку радянської міліції: навч. посіб. М.: Вид-во МВС СРСР, 1972. С. 37.
8. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р.: за станом на 1949 р. К.: Держполітвидав, 1950. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099> (дата звернення: 20.03.2023).
9. Із історії міліції Радянської України. К.: Вид-во МООП УРСР, 1965. С. 167.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 24. Арк. 18, 33.
11. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 337. Арк. 8, 17, 27.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 685. Арк. 205–207.
13. Історія поліції та міліції Полтавщини (матеріали, документи) / Ю.В. Погода. Полтава: ФОРМ Говоров С.В., 2012. Т. 1. 500 с.
14. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 23. Спр. 1373. Арк. 23–50.
15. *Беляев В.* Кінець банди “Чорна кішка”: записки працівника Одеського УГРО. Одеса: Optimum, 2009. С. 76–83.
16. *Кудрявцев Лев.* Михайло Федоров – герой Одеського розшуку. *Іменем Закону.* 2015. 26 лютого.
17. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 548. Арк.11.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 324. Арк. 6–7.

REFERENCES

1. *Labozhenko D.B.* (2016). *Militsiia radianskoi Ukrainy 1941-1945. "Militia of Soviet Ukraine in the period of the war of 1941–1945: historical and legal research": Diss. Cand. of Juridical Sciences 12.00.01. (081 – Law). Kharkiv. 201 p. [in Ukrainian].*
2. *Sabluk S.A.* (2017). *Kryminalno-pravovyi control za zlochynnistiu v Ukraini u 1922– 1960 rr". "Criminal and legal control over crime in Ukraine in 1922–1960": Diss... Doc. of Juridical Sciences 12.00.01.(081 – Law). Kyiv, 2017. 476 p. [in Ukrainian].*
3. *Solovei D.Yu.* (2017). *Evolutsiia zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist USRR. "Evolution of the legislation on criminal responsibility of the USSR (USSR) (1919–1959)"Diss. Cand. of Juridical Sciences 12.00.01. Kyiv. 233 p. [in Ukrainian].*

4. *Okipniuk V.T.* (2021). Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v Ukraini v period panuvannya totalitarnoho rezhymu (1929–1953). “Soviet state security bodies in Ukraine during the reign of the totalitarian regime”. Diss. Doct. of Juridical Sciences. Kyiv 2020. 476 p.

5. *Prystaiko O.V.* (2021). NKVS-MVS URSS (1934–1954 rr.): strukturna pobudova ta funktsii (istoryko-pravove doslidzhennia) . “NKVD-MIA of the Ukrainian SSR (1934–1954): structural construction and functions (historical and legal research)”. (081 – Law). Kyiv, 2021. 272 p. [in Ukrainian].

6. *Militsiia Sovetskoï Ukrainy na zashchite narodnoho dostoiannia, okhrane obshchestvennoho poriadka i v borbie s prestupnostiu v hody Velikoi Otechestvennoi voïny (1941–1945 hh.)* (1987). “Militia of Soviet Ukraine on the protection of national property, protection of public order and in the fight against crime during the Great Patriotic War (1941–1945)”. 1987. P. 26–27.

7. *Bilenko S.V., Maksymenko N.P.* (1972). Etapy razvitiia sovietsoi militsii. “Stages of development of the Soviet police”: teaching manual. M.: Publ. of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. 37p. [in Ukrainian].

8. *Kryminalnyi kodeks USRR, 1927 r.: za stanom na 1949 r.* (1950). “Criminal Code of the USSR, 1927: as of 1949”. Kyiv.: Derzhpolityvydav, 1950. [in Ukrainian].

9. *Iz istorii militsii Sovetskoï Ukrainy.* (1965). “From the history of the militia of Soviet Ukraine”. Kyiv.: Publ. Ministry of Education and culture of the Ukrainian SSR. P. 167.

10. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TSDAVO Ukrainy).* “Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)”. F. 4620. Op. 3. Case. 24. Ark. 18, 33 [in Ukrainian].

11. *TSDAVO Ukrainy.* “TsDAVO of Ukraine. F. 2. Op. 7. Case. 337. P. 8, 17, 27 [in Ukrainian].

12. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TSDAHO Ukrainy).* “Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CDAGO of Ukraine)”. F. 1. Op. 22. Case. 62. Ark. 59–60 [in Ukrainian].

13. *Istoriia politsiyi ta militsii Poltavshchyny (materialy, dokumenty) / “History of police and militia of Poltava region (materials, documents)” / YU.V. Pohoda.* (2012). Poltava: FOP Hovorov S.V. T. 1. 500 p. [in Ukrainian].

14. *TSDAHO Ukrainy.* CDAGO of Ukraine. F 1. Op. 23. Spr 1373. Ark. 23–50 [in Ukrainian].

15. *Bieliaiev Vasiliï.* (2009). Konets bandy “Chernaia koshka”: zapiski sotrudnika Odesskogo Belyaev Vasily. “The end of the Black Cat gang: notes from an employee of the Odessa.” UGRO. Odessa: Optimum, 2009. P. 76–83.

16. *Kudryavtsev Lev.* (2015). Mikhaylo Fedorov – heroi Odesskoho rozshuku. “Mikhailo Fedorov is the hero of Odessky Rozshuku”. In the name of law. February 26 [in Ukrainian].

17. *TSDAVO Ukrayiny.* “TsDAVO of Ukraine”. F. 2. Op. 7. Case. 548. P. 11 [in Ukrainian].

18. *TSDAHO Ukrainy.* “TSAGO of Ukraine”. F 1. Op. 46. Case. 324. P. 6–7 [in Ukrainian].

UDC 343.9:[343.37+343.55](477)”1943/1944 ”

Makarenko Nataliia,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7354-5122

ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SSR POLICE IN COMBITING CRIME OF 1943–1944

One of the most important aspects of police activity during the German-Soviet war was the fight against criminality. The criminogenic situation in which Ukraine found itself during the German-Soviet war significantly changed and complicated the activities of the police in terms of crime prevention, their investigation and the search for criminals. The war gave birth to a number of dangerous crimes that were not

© Makarenko Nataliia, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.1\(59\).2](https://doi.org/10.36486/np.2023.1(59).2)

Issue 1(59) 2023

<http://naukaipravookhorona.com/>

committed in peacetime: looting, the spread of false provocative and panic rumors, violation of the rules of light-masking, military and labor desertion on a massive scale, and a number of others. It also caused a huge wave of refugees from the areas where hostilities took place, to the deep rear, and then their return to the liberated territory, the transfer of hundreds of thousands of enterprises and organizations with millions of people from the West to the East of the country. The availability of weapons greatly contributed to the development of crime. If in peacetime the police confiscated dozens and hundreds of firearms, now the number has gone into the thousands. Criminal gangs were armed not only with small arms, but also automatic weapons, machine guns and grenades. The war changed the nature of crime: the most dangerous crimes increased; new types of crime have emerged; the “face” of the criminal and the methods of committing crimes have changed. People who deserted from the Red Army and from military production posed a special danger. A significant number of crimes were committed by criminal elements released from prisons and camps and settled in cities. The specificity of the war period was manifested in the transfer of many forms of deviant behavior to the criminal sphere. What in peacetime was subject to informal control, primarily public condemnation, as well as administrative penalty, became criminal; violation of labor discipline, spreading of false rumors. The circle of persons who were subject to state sanctions expanded significantly, while not only individuals were declared violators, but also entire groups of people united by some common cause. In relation to the extraordinary conditions of the war, the fact that a large number of the population during the evacuation changed their social status to a lower one, was forced to concentrate their interests on the desire for survival and satisfaction of primary material needs was significant. This could not but lead to an increase in the deformation of the norms of interpersonal communication and was expressed in cynicism, rudeness, hooliganism, theft. The following political-psychological point should also be taken into account: crime during the war period was perceived as a deliberate weakening of the state’s defense capability and assistance to the enemy. But the police continued to combat criminality and, despite significant difficulties, achieved certain positive results in this matter.

Keywords: Ukraine, history of the state and law, the Second World War, 1943–1944, militia, combating crime.

Отримано 14.04.2023